

JOSIP VONČINA

DIJALEKTI U KONTAKTU —
JEDNA OD BITNIH POJAVA U JEZIKU
STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

(na primjeru Belostenčeva rječnika)

Okupljajući leksičko blago svih triju hrvatskih narječja (kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga), Belostenčev *Gazophylacium* (Zagreb 1740) posebno označuje riječi potekle iz krajeva izvan uže, kajkavske Hrvatske: kratice »[Scl.]« i »[Scl. Turc.]« obilježuju leksik (najčešće turcizme) u nekajkavskome dijelu savsko-dravskoga međuriječja, a kratica »[D.]« rječničko blago južne Hrvatske, tj. lekseme što su se upotrebljavali u čakavsko-štokavskoj govornoj i pisanoj praksi našega jadranskog priobalja. Budući da ti, »dalmatinski« leksemi sadrže fonetsko-fonoloških i morfoloških pojava koje se razlikuju od stanja u Belostenčevoj rodnoj kajkavštini, zanimljivo je istražiti kako su se pojedine jezične diskriminante među temeljnim narječjima ocrtavale potkraj 17. stoljeća (kada je Ivan Belostenec stvarao rukopis svojega rječnika) ili oko sredine 18. stoljeća (kada je rječnik tiskan).

1.

Učenje o jezicima u kontaktu, što ga je u nas razradio akademik Rudolf Filipović,¹ izvrsno se može primijeniti na istraživanje povijesti hrvatskoga književnog jezika. Pritom je osim povezivanja sinkronije i dijakronije² važno također dijalekatsko posuđivanje.³ Iako se često drži da su za pretpreporodnu hrvatsku književnost bila na tri osnovna narječja (na čakavskom, kajkavskom i štokavskom) izgrađena u svemu tri čista književnojezična tipa, ipak je svaki od njih (u manjoj ili većoj mjeri) preuzimao inodijalekatne elemente. Već u srednjovjekovnom razdoblju, za glagoljашtva, ostvarivao se kontakt čakavsko-kajkavski,⁴ za renesanse miješali su

¹ Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu, uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Djela JAZU, knj. 59, JAZU — Školska knjiga, Zagreb 1986.

² Filipović, *n. dj.*, str. 20.

³ Filipović, *n. dj.*, str. 29.

⁴ Eduard Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljашke književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)*, »Croatica«, god. IV, sv. 5, Zagreb 1973, str. 169—245.

se jezični podaci čakavštine i štokavštine (najstariji pjesnici u Dubrovniku, Lucić i dr.), kajkavski književni jezik bio je otvoren utjecajima drugih narječja, itd.

Najizrazitije pak miješanje dijalekata ostvareno je u ozaljskomè krugu. Iako se termin *hibridni jezik* u novijoj literaturi smatra neprikladnim,⁵ on je ipak zgodan za ozaljski krug. Njegov pisani jezik smijemo nazvati četvrtim, *hibridnim književnojezičnim tipom*: stoga jer je stvoren svjesnim nastojanjem da se okupe elementi svih triju hrvatskih narječja. To nam je poznato više u načelu nego u pojedinostima; u egzaktno proučavanje dijalekatnih sastavnica u jeziku ozaljskoga kruga nismo se upuštali.

Da je to prijeko potrebno — neka pokaže jedno od najvažnijih djela ozaljskoga kruga: Belostenčev rječnik.

2.

Za dobro razumijevanje Belostenčeva *Gazophylaciuma* treba kazati da naslovi dvaju njegovih tiskanih dijelova sadrže pridjev *ilirski* (I: »Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium«; II: »Gazophylacium illyrico-latinum«). Stoga zaista valja ustanoviti na što se u tom rječniku naziv *ilirski* odnosi.

U oba dijela rječnika definira se narod kojem naziv pripada, i to na ovaj način:

»Natio Illyrica, *szlovenszki narod*« (Natio, I, 801)

»Narodom *szlovinecz*, ili naroda *szlavnoga*, *Natione Sclavus, Illyrus, homo nationis szclavonicae*« (Narodom, II, 244)

Latinski pridjev *illyricus* (ili riječi iste osnove) dolaze još pod ovim natuknicama:

»Illyria, ae. 1. Illyris, dis. 3. g. f. Illyricum, ci. p. c. Illyrium, ii. g. n. 2. *hodie Sclavonia. Szlovenszki orszag*« (I, 651)

»Illyricus, a, m. g. o. p. c. *Szlovenszki, a, o, it. illyricanus, a, m. illyricana, 1. illyrica mulier, szlovenka*« (I, 651)

»Illyrius, rii, & Illyricus, ci, g. m. p. c. *Szlovènez*« (I, 651)

»Horvát. (D.) Harvat. *Croata, ae, Illyricus, ci*« (II, 129)

»Horvat(zki orszag, ili zemlya. *Croatia, ae. Croatiae regnum. 2. horvat(zki, ka, kò, Croaticus, a, um. 3. horvat(zki, po horvat(zki, Croaticè, Illyricè*« (II, 129)

»Szlovènez. *Illyrius, ii. Illyricus, ci. Sclavus, vi*« (II, 507)

»Szlovénka. *Illyrica mulier*« (II, 507)

»Szlovenszki Orszag. *Illyrica, Illyris, Illyrium, Illyricum, Sclavonia*« (II, 507)

»Szloven(zki. *Illyricè, Sclavonicè*« (II, 507)

»Szloven(zki, ka, o. *Illyricus, Illyricanus, Sclavonicus*« (II, 507)

⁵ Filipović, *n. dj.*, str. 25.

U tom je smislu zanimljivo i kako se opisuje banska vlast:

»Banus, ni. g. m. Prorex. Nay veksi pod Kralyem Vugerfszkem Horvatfszkoga, Szlovinsfszkoga, y Dalmatinsfszkoga Kralyefsziva Lada-vecz, y Zapovednik« (I, 170)

»Bán. Banus, ni. Gubernator, feu Praefes Sclavoniae, 1. Illyrij, & Regnorum Ungariae annexorum, Pro-Rex Sclavoniae, Croatiae, & Dalmatiae« (II, 6)

Jezik koji je leksikografski obrađen u *Gazophylaciumu* i koji se naziva ilirskim prostire se ondje gdje je za nj bila prikupljena leksička građa. A to se zbilo »in feracibus Illyrij littoribus, Dalmatia, Croatia, Sclavonia, Istria, & vicinioribus inibi Insulis« (I, predgovor). U natuknici Jezik (II, 141—142) dolazi opis: »Jezik (zloven)zki. *Lingua Illyrica*«.

Može se, dakle, ustvrditi da ilirsko ime u *Gazophylaciumu* obuhvaća trojednicu (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija), kojoj je priključena Istra. To se pak ime ne primjenjuje na ostale južnoslavenske zemlje.⁶

Također je zanimljivo da *Gazophylacium* poznaje glasovnu varijaciju *slovenski* (s. v. Illyria i dr.) — *Slovenec* (s grafemom *è* fakultativnog izgovora; s. v. Illyrius) — *slovinski* (s. v. Banus).

U čitatelju namijenjenom predgovoru navode se te u tekstu rječnika sporadično primjenjuju kratice:

»[D.] — Dalmaticè.

[Scl.] — Sclavonicè.

[Cr.] — Croaticè.

[Turc. Scl.] — Turcico-Sclavonicè.«

Neki od Belostenčevih prethodnika razlikovali su narječja, pa su u tu svrhu uvodili posebne termine. Bartol Kašić luči najmanje tri narječja, zovući ih *bosanskim*, *dalmatinskim* i *dubrovačkim*.⁷ Otkrivajući pak dijalekatne izvore svomemu kajkavskome književnom jeziku, Juraj Habdelić niže govore: *majdački* (= jugozapadni kajkavski), *zagorski*, *solarski* (= čakavski), *tukavski* (= štokavski).⁸ Belostenec se, naprotiv, opredjeljuje za nazive prema dijelovima trojednice. U tome je imao i nastavljača,

⁶ Pridjev *ilirski/illyricus* izostaje u *Gazophylaciumu* u natuknicama prvoga dijela (Carinthia, 237; Carinthus, 237; Carniolia, 239; Carniolicus, 239; Carniolus, 239; Servia, 1114; Thraca, 1210; Thracius, 1210) i drugoga dijela (Bosnya, 26; Bosnyak, 26; Bulgarin, 34; Bulgarka, 34; Bulgár{zki Or{zág, 34; Korotan, 178; Korotánecz, 178; Korotan{zki, 178—179; Kranyecz, 183; Kranyicza, 183; Krany{zka zemlya, 183; Krany{zki, 183; Staer, 490; Staerecz, 490; Staer{zki, 490; Szërblyanin, 498; Szërb{zka zemlya, 498).

⁷ Bartol Kašić, predgovor *Ritualu rimskom*, datiran godine 1636, *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 11, priredio: Jakša Ravlić, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1972, str. 207—208.

⁸ Juraj Habdelić, predgovor *Zrcalu marijanskom*, *Hrvatski kajkavski pisci, II, 17. stoljeće*, PSHK, knj. 15/II, priredila: Olga Sojat, MH — Zora, Zagreb 1977, str. 59.

pa Maksimilijan Vrhovac u proglasu iz godine 1813. od triju mogućih najrjeđa spominje dva; to su *Croatica Dialectus* i *Slavonica (Dialectus)*.⁹

Težnja da se na jednome mjestu okupi sve leksička blago *linguae illyricae* nametnula je, dakako, izbor latiničkoga grafijskog sustava. Belostenec zna da latinica u Hrvata nije u njegovo vrijeme ujednačena, pa na nekoliko mjesta razmatra grafijsku problematiku, npr. ovako:

»Zamerkay dobro, y pameti, da ja polëg řzlova, ili litere C, řzlovo *h* ovak piřřuch *ch*, polofilřzem; kayti tåk vezda vekřem zakonom piřřu. Ti ako budes hotel polëg zakona Ugerřzkoga, y Latinřzkoga, mores meřzto *h*, polřztaviti *f*, ovak, cf. řzamo, dařze opchinřzkejega (gde budes) derřis zakona, koi Szlovinczem, y Horvatom vre malo kruto je vu navade. A řzam C, pod nijeden pút, zaradi vnogeh greřkih nemas polofřiti, kak chine Dalmatini vu recheh, koje mi piřřemo *ch*, ali *cz*« (II, 35)

U diskusiji o slovima Belostenec se zalaže za jedinstvenost, pa preporučuje grafijski sustav svojstven »Szlovinczem, y Horvatom« te zabacuje onaj kojim pišu »Dalmatini«. Latinica u *Gazophylaciumu* ima ova zanimljiva nam rješenja:

<i>c</i> = <i>cz</i> , <i>c</i>	<i>ł</i> = <i>ly</i> , <i>lj</i>
<i>č</i> = <i>ch</i> , <i>cs</i>	<i>ń</i> = <i>ny</i>
<i>ć</i> = <i>ch</i> , <i>chy</i> , <i>chj</i>	<i>s</i> = řz, <i>sz</i> , řz, ř
<i>ć</i> = <i>gy</i>	<i>š</i> = ř, ř, ř, řř, řs, řř, ř
<i>đ</i> = <i>gy</i> , <i>dgy</i> , <i>dy</i>	<i>t</i> = <i>t</i> , <i>th</i>
<i>g</i> = <i>g</i> , <i>gh</i>	<i>u</i> = <i>u</i> , <i>ú</i> ¹⁰
<i>i</i> = <i>i</i> , <i>y</i>	<i>v</i> = <i>v</i> , <i>u</i>
<i>j</i> = <i>j</i> , <i>y</i> , <i>ø</i>	<i>ž</i> = ř, ř, ř, řs, řh, ř

Latinička grafija u *Gazophylaciumu* je, dakle, onakva kao što se od kraja 16. stoljeća do kraja 17. razvila u hrvatskokajkavskoj kulturnoj sredini. U rječniku se provode i posebni grafemi (što označuju refleksi jata i refleksi vokaliziranih poluglasa [uključujući i popratni vokal uza slogotvorno *r*]). O tim se znacima u predgovoru veli:

»Ubi verò řupra é, punctum est, tunc Dalmata, & Dalmatam imitans leget ùt i. Sclavus verò ùt e, perinde, ac ři non esset punctum, verbi gratia. Penez, Dalmata efferet Pinez, Sclavus verò Penez. Si verò fuerint puncta duo řupra ë, leget Dalmata ùt a. v. g. Pëřz, dicet Pàřz. Similiter Sclavus ubi řupra ä, repererit puncta duo, leget ùt e. v. gr. Pàřz, dicet Peřz.«

⁹ »Danica ilirska«, tečaj III, br. 24, 17. lipnja 1837, str. 93.

¹⁰ Napomena u predgovoru: »Conřonantem *v*, ita řcribo, vocalem verò řic *u*, cum virgula deřuper, & tum idem est quod *vu*.«

Namjera je, dakle, jasna. Bitnim razlikama među sjevernohrvatskim (kajkavsko-ekavskim) i južnohrvatskim (čakavsko/štokavsko-ikavskim) govornim stanjem uzimaju se refleksi jata i poluglasa: na sjeveru $\check{e} > e$, $\check{b}, \check{b} > e$; na jugu $\check{e} > i$, $\check{b}, \check{b} > a$. Refleksi tih glasova mogu se bilježiti na bilo koji od dvaju ustaljenih načina (npr.: *veter* ili *vitar*), a grafemi koji ih obilježuju mogu se varirati nadslovnim znacima: točkom (·) za jat, tremom (˘) za poluglase. U kajkavskome stanju to se lako postiže ($\check{e} = \acute{e}$; $\check{b}, \check{b} = \acute{e}$); u čakavsko-štokavskom jedan je novi grafem moguć ($\check{b}, \check{b} = \acute{a}$), drugi neizvediv (jer slovo *i* već ima točku). Prvobitni kajkavski zapis (*veter*) može se varirati u *vētēr* ($\check{e} = e \parallel i \parallel [ije/je]$; $\check{e} = e \parallel a$); prvobitni pak čakavsko-štokavski zapis (*vitar*) dopušta preinaku *vitār* (gdje $\acute{a} = a \parallel e$, a slovu *i* nije moguće dodati dijakritički znak koji bi upozoravao na njegov fakultativan izgovor).

Nepotpunost znakovlja ($\check{e} + \check{e} \parallel \emptyset + \acute{a}$) skrivila je da *Gazophylacium* nije dosljedno redigiran s obzirom na te posebne grafeme.¹¹ Nalaze se, na primjer, mješoviti zapisi poput ovih: *dan* \parallel *dán* \parallel *den* \parallel *dēn* (Dies, I, 438—439); *Bërzina, bërzocha...* (D. it.) *Bärzofzt, harlofzt* (Celeritas, I, 259), itd. Među leksemima što su označeni kao dalmatinski za glas se jat rabe grafemi *i, é, e* (pa također ijekavski: *ie*): *Likaria* (Antidotum, I, 103) \parallel *Vichnik...* *Sztarověchnik* (Buleuta, I, 197) \parallel *Zvezdo-szlovacz* (Astrologus, I, 144) \parallel *Prie* (Antea, I, 99).¹² Ipak većina dalmatinskih leksema što sadrže jat javlja se u ikavskom liku, pa to umanjuje značenje pretpostavci da je na konačnu redakciju *Gazophylaciuma* odlučno djelovao Della Bellin *Dizionario*,¹³ u kojem preteže ijekavština.

U pisanju dalmatinskih riječi postoje odstupanja od predloženoga grafijskog sustava. Ona su svjesna, kada Belostenec izrijeком spominje dalmatinsku praksu [npr.: »Czār. (D. *scribunt Zār.*)«, II, 55] ili nehotična, kada leksikograf doslovno prenosi slova svojeg predloška: u zapisu »arvalaz« (Palaeſtrita, I, 859) s obzirom na grafiju za fonem *c* (z mjesto kajkavskoga *cz*) i u zapisu »maglichich« (Malleolus, I, 758), gdje se za *l* primjenjuje digram *gl* mjesto *ly*.

Latinički sustav *Gazophylaciuma* nije dokraja sređen. U njemu za pojedine foneme postoji po više rješenja: dva (za *c, č, g, i, l, t, u, v*), tri (*ć, đ, j*), četiri (*s*), šest (*ž*), osam (*š*). Iako takva, latinica Belostenčeva rječnika uspijeva nadvladati razlike među pokrajinama te pisanje podrediti uzusima sjeverne Hrvatske. Očigledno je to u primjeru gdje se dva fonema pišu ujednačeno ($c = cz, s = sz$):

»Czëczam, fze fznem, (D.) cziczam, fza fznem, czeczmem« (II, 55)

¹¹ Bilježe se: refleksi poluglasa = e, a, è, ä, è; refleksi jata = é, é, è, e, è; vodno r = er, ar, èr, är, ér, èr, èr.

¹² Grafija (*ly = l*) pokazuje da ijekavski refleks jata (dugog i kratkog) prethodno *l* umekšava u *l*: [D.] *Ruko-lyekarstvo* (Chirurgia, I, 275); [D.] *kolyevka* (Cunabula, I, 384).

¹³ Dr. Franjo Fancev, *O postanju iliričko-latinskoga dijela Belostenčeva rječnika*, »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, knjiga treća, Beograd 1923, str. 150—165; v. str. 165.

To pak znači da je po svoj prilici još u trećoj četvrtini 17. stoljeća (a sigurno godine 1740) postojao značajan napor kako bi se sve hrvatske pokrajine kulturno zbližile na temelju jedinstvenoga grafijskog sustava. Nipošto nije pretjerano reći da time teče proces koji će se (uz nešto drugačija rješenja grafijskih pojedinosti, ali bez ikakvih razlika u načelu) ponoviti i svome kraju privesti za narodnog preporoda u prvoj polovici 19. stoljeća.

3.

Temeljni sloj hrvatskih riječi u *Gazophylaciumu* preuzet je iz kajkavske Hrvatske («Croatia» = «Superior Sclavonia»);¹⁴ za nj je u predgovoru predviđena kratica »[Cr.] — Croaticè«, koja se praktički ne upotrebljava. Kratice pak »[Scl.] — Sclavonicè« i »[Turc. Scl.] — Turcico-Sclavonicè« obilježuju velikom većinom leksik što ga je »Inferior Sclavonia« prihvatila od Turaka (npr.: *Lancz*, [D.] *Veruga*, *Veriga*, [Scl.] *Szingyir*; *Catena*, I, 249), zatim poneki izraz mađarski [*Lagev*, *szúd*, *voša vinšzka*. (D.) *bachva*. (Scl.) *Ar dov*; *Dolium*, I, 466 — *Guszle*. (Scl.) *hegedè*, *eggedè*; *Fides*, I, 563] ili lokalni (*Kràp riba*. [Scl.] *Saràn*; *Carpio*, I, 240).¹⁵

Napokon, kratica »[D.] — Dalmaticè« može se pričiniti dovoljno jasnom te bismo smjeli pretpostaviti da se za njom kriju čakavski leksički elementi.

No pažljivije nas promatranje upućuje na zaključak da nije posve tako. Već primjer:

zakay? nakay? [D. *zach?* *zafsto?*] (Ad quid?, I, 31)

jasno pokazuje da »[D.] — Dalmaticè« obuhvaća dijalekatni kontakt čakavsko-štokavski. Opis:

Nekay, kay, kaygod. [D.] *Nefsto, ftoto, fto godar* (Aliquid, I, 65)

pokazuje da se — prema shvaćanju *Gazophylaciuma* — pojam »dalmatinizam« svodi u prvom redu na štokavski dijalekatni element. Opis pak:

Zakay? [D.] *Zafsto*. (Marit.) *Zàch*. (Scla.) *Jér* (Cur, I, 386)

dopušta ustvrditi da se među »dalmatinskim« pojavama osim štokavskih (*zašto*) nalaze i osobite »primorske«,¹⁶ tj. čakavske (npr.: *zač*). Stoga je razumljivo što u rječniku pod istom oznakom [D.] nalazimo dvojake (štokavske i čakavske) likove, npr.:

¹⁴ To objašnjava tvrdnju iz predgovora da izgovara »Sclavus verò Penez« (tj. na kajkavski način).

¹⁵ Zbog objašnjenja »Illyria, ae. I. Illyris, dis. 3. g. f. Illyricum, ci. p. c. Illyrium, ii, g. n. 2. hodie Slavonia. Szlovenski orszag« (I, 651) javljaju se i ovakvi opisi: »Zadavèk zadav. [D.] etiam Uvira, za pogod. [Illyr] Ravna. [Turc. Illyr.] Kappara« (Arrha, I, 130).

¹⁶ »Pri Horvateh, y Slovinczeh Grád, pri Dalmatineh, y Primorczech Kastel, y Fortecza veliszè, ili Tvargya« (Arx, I, 133); »Maritimus, a, m, p. c. Primorszki« (I, 764). — U predgovoru se napose spominje *Istria*, ali je u rječniku vrlo malo riječi iz nje, npr.: »Raszol, Podlev, Podchin, szirenye. [Dalm. y Istrianczi] Szirische« (Coagulum, I, 299).

Pekel. (D.) *pakó* (Infernus, I, 683)

pekel. (D.) *pakal* (Tartarus, I, 1196)

Orël pticza. [D. *Oro, oral.*] (Aquila, I, 118)

U 17. stoljeću (kada je nastao rukopis *Gazophylaciuma*) postoji Kašićevo mišljenje kako dočetno *-al* pripada govornicima čakavcima (»Dalmatinu«), a dočetno *-o* (< *-ao* < *-al*) štokavcima (»Dubrovčaninu«).¹⁷ Na dubrovačku provenijenciju upućuju u *Gazophylaciumu* dalmatinizmi u primjerima:

Kardinal, . . . , [D.] *kardeno* (Cardinalis, I, 236)

drevo palme. (D.) *Poma* (Dactylis, I, 389)

To pak (a ni u predgovoru kratica »*Ard.* — *Ardelio*«) nisu dovoljni dokazi da je dobar dio dalmatinskih leksema u *Gazophylaciumu* preuzet iz rječnika izdanoga godine 1728. (tj. poslije Belostenčeve smrti) — iz Della Bellina *Dizionarija*.

4.

Pod oznakom [D.] Belostenec najčešće navodi kajkavskima sinonimne dalmatinske lekseme, takve koji su kasnije ušli u opću upotrebu, npr.:

Oczët. [D.] *Kvafzina* (Acetum, I, 18)

Orofzlan. [D.] *Láv* (Alcaea, I, 61)

rubacha [D. *Koßulya*] (Amictorium, I, 81)

Racza. [D.] *Patka* (Anas, I, 89)

Kupa, pehar. (D.) *Chyaffa* (Crater, I, 375)

Ima i nešto primjera iz onomastičke građe:

Jana, Anoka. [D.] *Annicza* (Anna, I, 96)

Antol. [D.] *Antún* (Antonius, I, 106)

Bara, Baricza. [D.] *Bare* (Barbara, I, 171)

Postoji i nesigurnost pri određivanju pokrajinske pripadnosti pojedinih leksema, pa se ista riječ jednom označuje kao dalmatinska:

Selva [D. *fkornyacha*] *morfzka* (Chelidros, I, 273),

drugi put kao slavonska:

Selva. [Scl.] *fkornyacha* (Chelys, I, 273)

Dalmatinsko leksičko blago:

vu chafzti Paydas, Tovarus, [D.] *drúg, drusbenik* (Collega, I, 309)

¹⁷ Kašić, *n. dj.*

kadikad gubi oznaku o svojoj pokrajinskoj pripadnosti te postaje svojinom kajkavske sredine:

Paydas, Tovarus, Druć (Compar, I, 320)

Nekajkavski se leksem (*kuća*), napokon, može objasniti kajkavskim (*hiža*):¹⁸

od kuche (hife) kaplyve, y od fene karlyive, ofzlobodinafz Boſe
(Contentiofus, I, 159)

ili se pak jedan i drugi (*kaj, ſtagod*) mogu radi variranja upotrijebiti u istome kontekstu:

*popiſzavam kay na prodaju, z-piſznom prodaju ſtagod ozna-
nujem* (Proſcribo, I, 985)

5.

Izuzmemo li posebne grafeme (è, ë, ä), slovni sustav *Gazophylaciuma* omogućuje da se točno zabilježe fonetsko-fonološke osobine svakoga područja: sjevernoga (kajkavskog) i južnoga (čakavsko-štokavskog). Zanimariti valja samo dva tvorbena sufiksa, u kojima *Gazophylacium* provodi glasovno stanje kakvo je u kajkavštini: *-iſče* (= *-iſche*) i *-tel*; npr. (D.) *ſzvratifche, priſztaliſche* (Diverſorium, I, 462); [D.] *Vapitel* (Clamator, I, 292). Naprotiv, treba istaći da rječnik (unatoč grafiji koja zadovoljava kajkavsko stanje, pa stoga digram *ch = č = ć*) nastoji uvesti grafijske varijacije koje bi pokazale konsonant *ć*. U tu se svrhu rabe kombinacije s umekšavajućim elementom (*chy, chj, i* to samo pred vokalima). U primjeru:

chutenye. (D.) *chyuchyeny* (Senſus, I, 1107)

kajkavski bismo lik smjeli čitati *čutenje*, a »dalmatinski« *ćućenje*.

Razlikâ među narječjima bili su svjesni već hrvatski pisci 17. stoljeća, izražavajući ih ograničenom jezičnom građom¹⁹ ili pak narječja samo terminološki lučeći.²⁰ Općenito se uzima da je kriterije za diferenciranje čakavštine od štokavštine prvi iznio tek Antun Mažuranić godine 1843.²¹ Ivan Belostenec u *Gazophylaciumu* (koji je objavljen god. 1740, tj. puno stoljeće prije Mažuranićeva pokušaja) ne daje, doduše, sažet popis kajkavskih i »dalmatinskih« diskriminiranih. Ali usporedbom neobilježena (kajkavskog) i kraticom [D.] označena (čakavsko-štokavskog) sloja riječi u *Gazophylaciumu* možemo doći do velikog broja glasovnih i obličnih razlika među te dvije pokrajine. Evo ih po redu:

¹⁸ »*Dóm, hiſa, ſztan, prebivaliſche*, (D.) *kuchya*« (Domus, I, 468).

¹⁹ Kaſić, *n. dj.*: *poslao sam, učio sam, rekao sam — poslao sam, učio sam, rekao sam — poslo sam, ... reko sam; ſto || ſta — ča*.

²⁰ Habdelić, *n. dj.*

²¹ Milan Moguš, *Čakavsko narječje, fonologija*, Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 13—15.

- (1) *kaj / što* || *ča: zakay? nakay?* [D. *zach? zafto?*] (Ad quid?, I, 31)
- (2) *ě > e / i: Nemečz. (D.) Nimacz* (Germanus, I, 603)
- (3) *ъ, ъ > e / a: v. br. (2)*
- (4) *melin / mlin: Melin...* (D.) *mlin* (Mola, I, 786)
- (5) *s- / sa-: Szkrivam, ...* [D.] *Szakrivam* (Abfcondo, I, 9)
- (6) *ze- / sa-: ... zefztauleny... [D.] Szafztaulyeny* (Commiffura, I, 317)
- (7) *cirkva / carkva: Czirkva. (D.) Czarkva* (Eccleſia, I, 477)
- (8) *drevo / darvo: Drevo. (D.) Darvo* (Lignum, I, 739)
- (9) *zajec / zec: Zajecz. (D.) zecz* (Lepus, I, 734)
- (10) *z- / uz-: Zdërſavamfze... [D.] Uzdërſujemfze* (Abſtineo, I, 10)²²
- (11) *-ø / vokal: Nekud. [D.] Nékuda* (Aliquà, I, 64); *Nekam [D.] Nekamo* (Aliquò, I, 65)
- (12) *donaſam / donosim i sl.: nahajamfze. (D.) nahodimfze* (Exiſto, I, 527)
- (13) *čakati / čekati: Chakanye, nadejanye, (D.) chekkanye, nadanye* (Expectatio, I, 531)
- (14) *kakov / kakav: Kakov. (D.) Kakav* (Qualis, I, 1009)
- (15) *vrabec / vrebac: Vrabëcz. [D.] vrebacz* (Paſſer, I, 872)
- (16) *plavam / plivam: Izplavam... (D.) izplivam* (Emergo, I, 493)
- (17) *ar / jer: Ar. (D.) Jer* (Quoniam, I, 1016)
- (18) *maſnik / misnik: ſzvetnik, maſſnik, pop, redovnik. (D.) Miſznik, Poſzvetnik* (Sacerdos, I, 1070—1071)
- (19) *gde / kadi: gdè god. [D.] kadi godar* (Aliubi, I, 65)
- (20) *-l / -o: profelfzem. (D.) profaofzam* (Diſpereò, I, 454)
- (21) *č[e]r- / c[a]r-: Chërv, koi prede ſzvilu. [D.] Bubba, Czàrv* (Bombyx, I, 189—190)
- (22) *šč / št: palicza, ſchap. (D.) Stap* (Scipio, I, 1091)
- (23) *vu- / u-: Vuſznicza. (D.) uztna* (Labium, I, 721)
- (24) *vs- / sv-: Vſzaki. (D.) ſzvaki* (Quisque, I, 1015)
- (25) *m — n / m — l: Znamenye. (D. bilig, zlamen)* (Signum, I, 1119)
- (26) *č / é: Vracham, povracham, nazad dajem. (D.) vrachyam* (Reddo, I, 1028); *chuleny. (D.) chychyeny* (Senſus, I, 1107)
- (27) *tj / é: tretjak — cha. (D.) trechyak — ka* (Triennis, I, 1228); *vu bitju* (D. Bichju) (Exiſto, I, 527)
- (28) *čt / št: Chtelec, chtavec. (D.) ſtionik* (Lector, I, 732)
- (29) *d / j: Hergyau [D.] Erjau* (Aeruginofus, I, 44)
- (30) *l- / vl-: Laſzaſzt, ta, to, (D.) koſzaſzt, vlaſzaſzt, ta, to* (Capillatus, I, 228)
- (31) *-t- / -tv-: cheterti. (D.) chetvarti* (Quartus, I, 1011)

²² Usp.: »Cum Praepoſ. copulativa Ablat. ferviens caſui. z- (D. s', uz.)...« (I, 383).

- (32) *f / p*: *Frigam*, (D. *prigam*) (Frigo, I, 584)
 (33) *žer- / žder-*: *ferem*... (D.) *fderem* (Helluor, I, 626)
 (34) *rj / r*: *Serjavka*,... (D.) *ferava* (Pruna, I, 992)
 (35) *k, g, h / c, z, s* (2. pal.): *Drugi, a, o*. [D.] *Druzi* (Alius, I, 65)
 (36) *k, g, h / c, z, s* (3. pal.): *Dotik, tikanye*. (D.) *ticzanye* (Tactus, I, 1194)
 (37) *prez / bez*: *Prez*. (D.) *Bez* (Sine, I, 1122)
 (38) *glub- / dub-*: *Glubina, nizina*. (D.) *dubina* (Profunditas, I, 973)
 (39) *pre- / pro-*: *prebavlyam*. (D.) *Probavlyam* (Concoquo, I, 332)
 (40) *gdo / tko*: *Koi, ja, je, ali gdo*. (D.) *tko* (Quis, I, 1015)
 (41) *-ø / -in-*: *Szelyan, mus, kmet*. (D.) *szelyanin* (Paganus, I, 858)
 (42) *kamen / kam*: *Kamen, obel kamen*. (D.) *kam, sztina* (Lapis, I, 728)
 (43) *V otec / V oče*: *postuvani otecz* (D.) *oche* (Pater, I, 874)
 (44) *kratka množina / duga množina*: *na vale, ili* (D.) *na valove* (Undatim, I, 1274)
 (45) *genitiv množine*: *vugnjenje, ili vugnutje od szkerbih*... [D.] *vklonjenje od Briga* (Avocatio, I, 160); *Szto krat, szto puti*, [D.] *putá* (Centies, I, 261)
 (46) *množina / dvojina*: *Dveh dnevvov*,... [D.] *od dva dni* (Biduanus, I, 182); ... *dveh lét*. ... [D.] *Dva godišcha*... (Biennis, I, 182)
 (47) *-jši / -či*: (D.) *Naykrachi, cha, che*. ... *naykrayfi* (Compendiarius, I, 321)
 (48) *-ni- / -nu-*: *Odmeknyen, odkrenyen*. (D.) *Odmaknut* (Demotus, I, 414)
 (49) *morem / mögu*: *Morem, moguchszem*. [D.] *mogu* (Poffum, I, 937)
 (50) *perfekt / aorist*: *odvergelszem*. (D.) *odvargoh* (Evacuo, I, 507)
 (51) *imperativ / optativ*: *Bogh ti dey dobro*. [D.] *dati Bogh dao dobro* (At, I, 145)
 (52) *ziti / zaći*: *ziti* (D. *zachi*) (Certamen, I, 267)
 (53) *-ec / -ić*: *Stigleczech*. [D.] *Stiglich* (Acalanthis, I, 12)
 (54) *-ek || -čec / -ić*: *Golubek, golubchecz*. [D.] *Golubich* (Columbulus, I, 313)
 (55) *Andraš / Andre || Andrija: Andras*. [D. *Andre, Andria*] (Andreas, I, 91)

Doista, paralelno donoseći leksičku građu iz svih hrvatskih pokrajina i svoj njoj priznajući pravo da uđe u riznicu književnog jezika, *Gazophylacium* pokazuje među narječjima velik broj razlika, od kojih su neke veoma važne. Osim lika upitno-odnosne zamjenice, po kojoj će se kasnije narječja imenovati [*kaj / što || ča* (1)], tu su još ove značajne: fonološke [*ě > e / i* (2); *ъ, ь > e / a* (3); *tj > č / ć* (26); *f* se zamjenjuje sa *p* (32);

palatalno *r* različito se ostvaruje: *rj / r* (34); morfološke [-*ø* / -*in*] (41); *kamen / kam* (42); *V = N / V* posebni oblik (43); kratka množina / duga množina (44); *G mn. im. m. r. -ø / -a* (45); komparativ -*jši / -ći* (47); nepostojanje aorista u kajkavskom (50)]; tvorbene [(53), (54)].²³ Izlazi, dakle, da je poznavanje hrvatskih dijalekata potkraj 17. stoljeća već počivalo na dobru uvidu u precizne, lingvistički relevantne podatke svih jezičnih razina. Drugim riječima, s Belostenčevim se djelovanjem ispuniše temeljni uvjeti za nicanje naše znanstvene dijalektologije.

6.

S obzirom na dalmatinske lekseme u *Gazophylaciumu* se može naslutiti tendencija da se oni glasovno adaptiraju kajkavskome stanju. Pogotovu se to očituje s obzirom na fonem *l*, koji se u kajkavaca često depalatalizira, pa u skladu s time zatječemo ovakve, kraticom [D.] označene primjere:

»Fugatrix, cis. g. f. 3. *Tirachicza, razganyavka.* (D), *razgoniteljica*« (I, 588)

»Palmus, mi. *Pedeny,* (D). *pedal*« (I, 861)

»Panicum, ci. n. p. c. ... 2. *hayda,* (D. *helda*) *communiter*« (I, 863)

Ipak, važno je reći da je *Gazophylacium* prikupljen i sročen u doba kad se ozbiljno pomišljalo na obogaćenje književnoga jezika, o čemu Belostenčev mlađi suvremenik Vitezović ovako kazuje:

»Zato nemojte se čuditi da negdi č(t)ete slovensku, negdi majdačku, negdi posavsku, negdi podravsku, negdi pako primorsku a negdi i krajnsku reč, budući i ja tako pisane našel, i to vse slovenski jeziki, od kojih svakoga lipše se pristoji uzeti reči neg od tujega kogagoder, dijačkoga, nemškoga ali ugerskoga, posuđavati. Pače i s tim se diče jeziki čim se većkrat i drugačije jedna reč izreći more. I u tomu se vnogi razumni ljudi trude da odiče svojega naroda jezik, kako od drugih prositi ništar mu ne bi bilo potrebno.«²⁴

²³ Da jezična koncepcija koju pokazujemo pripada Ivanu Belostenču (a ne tek njegovim nasljednicima — urednicima *Gazophylaciuma*) — pokazuju Belostenčeve propovijedi, objavljene u Grazu 1672. Prema njihovu kritičkom izdanju (*Deset propovijedi o Euharistiji pavlina o. Ivana Belostenca*, za štampu priredio László Hadrovics, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. XIV, JAZU, Zagreb 1939; str. 41—112) evo iz njih neki raznodijalekatni elementi: (1) »štoti luctvo ono izraelsko ne moglo znati, što i kaj mana beše« (str. 68) || »Sto jesam ja, sluga tvoj« (str. 52) || »Zač vu nem vnoga čuda« (str. 53); (2) »likariju i vračtvo« (str. 50) || »spoznati i povedati« (str. 51); (3) »Vidal sam, veli, san ili sen« (str. 83); (4) »O človeče, človeče grešni« (str. 52) || »Preštimavaj k tomu vsemu ovde, o verna duša« (str. 53), itd.

²⁴ Pavao Ritter Vitezović, *Kronika aliti spomen vsega svijeta vikov* (Zagreb 1696), Zrinski, Frankopan, Vitezović, *Izabrana djela*, PSHK, knj. 17, priredio: Josip Vončina, MH — Zora, Zagreb 1976, str. 433.

Među naporima što su ih u našoj prošlosti poduzimali »razumni ljudi« bilo je također izuzetno važno nastojanje Ivana Belostenca, koji je pod jednom natuknicom okupio ovaj, s raznih strana sabran izbor hrvatskih leksema: »Kay. *marit. chà* (Scl.) Sto« (II, 163). Dakako, time je bio utrt put da se u nekoj daljoj perspektivi: napusti neprikladno kajkavsko rješenje (skup »kola na dva kotacha«); u supstandard premjeste »slavonska« rješenja (»Telynge« || »Telige«); na »dalmatinskome« liku (kad se glasovno preinači) postigne riječ općega suvremenog izbora: *dvokolnica* → *dvokolica* (II, 172, s. v. Kóla).

U *Gazophylaciumu* (I, 820) dao je pak Belostenec ovo objašnjenje:

»Ob *praepofit. cum accusf. Zbog, radi, zaradi.* (D.) *zavoly* . . .«

Pišući svoje propovijedi, radi stilskog je variranja u istome kontekstu iskoristio lekseme različita pokrajinskog i narječnog podrijetla:

»Nêkoji vele, da *zaradi* jedenja agñeceva a drugi govore, da *zavol* mane, koju su oneh četrdeset lét ú puščine jeli.«²⁵

Osnovna težnja leksikografova postupka bila je postignuta: prikupljanje svih leksema koji su mu se nudili s raznih strana. Budućemu semantičkome razvoju preostalo je da leksičkom izboru odredi potanke značenjske nijanse.

Summary

DIALECTS IN CONTACT — ONE OF THE ESSENTIAL FEATURES IN THE LANGUAGE OF OLD CROATIAN LITERATURE

Contemporary theory of languages in contact (which has been dealt with in Yugoslavia primarily by Academician Rudolf Filipović) can be most effectively applied by those who are concerned with old Croatian literature. Through the centuries-long history of this literature, one can clearly trace the contact of the three fundamental dialects: čakavian, kajkavian and štokavian. Belostenec's *Gazophylacium* (especially in the designation of lexemes from Slavonia [Scl.] and Dalmatia [D.]) makes it possible to speak somewhat more precisely about how our philologists near the end of the 17th c. (during Belostenec's life) of around 1740 (when his dictionary was published) observed the differences between the dialects. The essential aim of this contribution is to show how *Gazophylacium* recorded the whole linguistic range (phonetic-phonological, morphological and formational) of differences within Belostenec's maternal kajkavian dialect and the čakavian-štokavian dialect complex which lies within the lexicographical designation »(D.) Dalmaticè«.

²⁵ Belostenec, propovijedi, n. dj., str. 85.